

ПСИХОСЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ ПРО ЛІТЕРАТУРУ

Стаття присвячена вивченню уявлень молоді про літературу. За допомогою асоціативного тесту було визначено психосемантичну структуру соціальних уявлень студентів-психологів стосовно понять: "література", "книга", "читач" і "письменник". Результати контент-аналізу відповідей засвідчили, що опитані мають низький рівень читацької культури та інтересу до читання, стереотипізоване й абстрактне розуміння літератури.

Ключові слова: соціальні уявлення, література, студенти.

Постановка проблеми. До актуальних питань сьогодення належить проблема падіння значення культури та її витворів (літератури, класичної музики, живопису, театру і т. ін.) для населення, зокрема молоді. Зарубіжні й вітчизняні дослідження переважно демонструють втрату молодими людьми інтересу до читання або ж відносно захоплення літературою "легких жанрів". Поряд із тим частина молодих людей традиційно розглядає книгу як джерело отримання інформації, пізнання навколишнього світу, самопізнання, а також як засіб проведення вільного часу, відпочинку. Серед улюблених авторів і творів художньої літератури називаються різні (від класики, загалом передбаченої для вивчення шкільною програмою, до сучасної літератури), проте такі, що рідко повторюються [1; 2; 3]. Зважаючи на останнє, російські вчені Б. Дубін та Н. Зоркая ведуть мову про надмірну розпорошеність читацької культури, яка складається із "часткових і короткочасних вражень, у ній відсутні об'єднувальні, інтеграційні засади, стійкі, такі, що передаються у часі, символи й авторитети" [3, с. 67].

Наголосимо, що існуючі дослідження із зазначеної проблематики загалом соціологічні за змістом і стосуються вивчення атитюдів до читання, до книги. Натомість, праць психологічного характеру, присвячених аналізу соціальних уявлень молоді про літературу, бракує. Крім того, майже не вивчаються згадані атитюди та уявлення молодих українців. Враховуючи вище сказане, **метою нашого дослідження** стало з'ясування психосемантичних особливостей соціальних уявлень сучасних студентів про літературу.

Методика та процедура дослідження. Вибірку склали студенти психолого-педагогічного факультету Чернігівського національного педуніверситету імені Т. Г. Шевченка числом 131 особа. За метод дослідження був обраний асоціативний тест. Стимулом виступали чотири поняття: "література", "книга", "читач" і "письменник" (останні три стимули підібрані відповідно до теорії художньої комунікації В. Семенова [4]). До отриманих відповідей нами застосовувалася процедура контент-аналізу. При цьому основну увагу ми зосереджували на категоріях, частота згадування яких складала не менше 10% від загальної кількості слів-асоціацій.

Аналіз отриманих результатів. Щодо поняття "література" нами було виокремлено чотири основні категорії відповідей¹ – "Книга", "Жанри та види літератури", "Знання, освіта і наука" та "Автори". Усього тут було названо 578 слів-асоціацій. Проаналізуємо їх. Категорія "Книга" (21,8%) включала: типи книг, їхні матеріальні характеристики, особливості тексту. Наприклад, сюди ми віднесли слова: "книга", "словник", "літопис", "важенькі обкладинки", "запах старих книг", "сторінки", "шрифт", "цитати", "тексти" тощо. При цьому найчастіше зустрічалось саме слово "книга". Отже, для частини студентів таке широке й багатозначне поняття як "література" загалом зводиться лише до певного предмету – книги, до того ж без конкретики. Для них це тільки примірник, що має палітурку, сторінки і байдуже який текст. Лише в окремих випадках опитаними називалися конкретні художні книги ("Лісова пісня" Лесі Українки, "Джен Ейр" Ш. Бронте, "Гамлет" В. Шекспіра тощо). Усе це красномовно засвідчує спрощене розуміння опитаною молоддю поняття "література", а отже, їхню низьку читацьку культуру.

Наступною категорією за частотою згадування є "Жанри та види літератури" (18,7%). Причому серед жанрів найчастіше фігурує поезія. Це видається дивним, адже ряд науковців веде мову про низький авторитет поезії серед населення, зокрема молоді. Можливо, така тенденція частково пояснюється невеликим обсягом даних творів, що, враховуючи відсутність стійкого інтересу до читання, є досить зручним (потрібно зовсім мало часу, аби ознайомитися зі змістом вірша). Крім того, припускаємо, що при слові "література" згадується однойменний шкільний предмет і завдання віршів у школі. Також студенти досить часто називали романи, що може обумовлюватися специфікою вибірки, у якій переважають представниці жіночої статі. Серед видів літератури згадували класичну, наукову, художню, зарубіжну та українську. Однак жоден із них істотно не переважав і зустрічався лише іноді.

Категорія "Знання, освіта і наука" складала 13,8% від усіх зафіксованих асоціацій. До неї увійшли поняття, пов'язані з навчальною та науковою діяльністю ("урок", "школа", "реферат", "навчання", "семінари", "курсорова робота", "учитель", "викладач", "наука", "наукова робота" і т. ін.), а також ті, що характеризують літературу як джерело знань ("знання", "ерудиція", "розум", "інформація", "освіченість" тощо) і розвитку ("розвиток", "саморозвиток", "зміна свідомості" тощо). Причому асоціації з навчанням і наукою переважали над іншими. Це логічно, оскільки опитані – студенти і колишні учні, а отже,

¹ Тут і далі – кожен описану категорію, на наш погляд, можна розглядати як компонент соціального уявлення.

навчання для них – основний вид діяльності. Підкреслимо: серед усіх понять цієї категорії частіше зустрічалося "знання". Звідси можемо припустити, що для певної частини респондентів "спілкування" з літературою є значущим і пов'язується з можливістю отримання необхідних знань. Це вселяє певну надію на те, що роль літератури в житті молоді все ж не зійде поступово нанівець.

Зрештою, четвертою вагомою категорією є "Автори". До неї ми відносили асоціації типу: "письменник(-ки)", "поет(-ти)", "автор(-ри)", а також прізвища конкретних літераторів (приміром, Т. Шевченко, О. Пушкін, А. Чехов, П. Коельо, Л. Костенко, М. Гоголь, Л. Толстой тощо). До речі, прізвища авторів називалися найчастіше серед усіх слів-асоціацій цієї категорії. Також досить часто згадувалося поняття "письменник(-ки)" без уточнення, хто саме мався на увазі. Отже, для ряду студентів література – це або праця певного відомого автора (авторів) (переважно зі шкільної програми), або ж узагалі якісь абстрактні представники літературної творчості. Це вкотре підтверджує байдужість опитаної молоді до читання та відсутність чітких літературних уподобань.

Також нами були виділені менш значні у відсотковому відношенні категорії, аналіз яких видається цікавим. Це: "Бібліотека" (4,2%), "Емоційні стани, пов'язані з літературою" (3,6%), "Культура, мистецтво, творчість" (3,1%) і "Читання" (2,4%). До першої з указаних категорій ми віднесли асоціації "бібліотека", що згадується найчастіше, та "бібліотекар (бібліограф)", що звучать лише кілька разів. Існування таких слів-асоціацій є виправданим через основний рід занять студентів. Серед емоцій, які виникають при "спілкуванні" з літературою, на думку студентів, переважають позитивні: "інтерес", "задоволення", "захоплення", "радість", "щастя", "любов до життя", "гумор" і т. ін. А отже, певна частина досліджуваних приписує процесові читання і літературної творчості позитивну роль у житті людини. Категорія "Культура, мистецтво, творчість" вміщує такі асоціації, як: "творчість", "мистецтво", "культура", "шедеври" тощо. Проте, оскільки вона є досить незначною кількісно, ми припускаємо, що переважною частиною респондентів література не сприймається як культурний спадок, величне творіння людства. Натомість, це поняття уявляється дещо приземленим та зводиться до конкретних книг, авторів і джерел інформації при підготовці до уроків, семінарів. Найменшою за обсягом є категорія "Читання". Отже, з процесом читання літературу пов'язують лише окремі опитані. Також увагу привертають поодинокі асоціації негативного змісту: "макулатура", "ботанік", "очкарик", що вказує на вороже або глузливе ставлення окремих студентів до літератури й тих, хто нею захоплений.

До поняття "**книга**" було загалом підібрано 531 слово-асоціацію, які ми віднесли до чотирьох основних категорій: "Знання, освіта, просвіта, наука", "Зовнішній вигляд та складові книги"; "Типи книг і жанри творів"; "Текст і його складники".

Категорія "Знання, освіта, просвіта, наука" (16%) включала асоціації, які: стосуються учбової діяльності та науки (наприклад: "навчання", "школа", "учень", "наука", "наукові знання", "дисертація" тощо), характеризують книгу як джерело розвитку ("самопізнання", "розвиток", "джерело розвитку", "саморозвиток", "прагнення до досконалості (самовдосконалення)" і т. ін.) і книгу як джерело знань, просвіти ("знання", "інформація", "розум", "освіта" тощо). При цьому слова-асоціації, пов'язані з літературою як джерелом знань, називалися найчастіше. Отже, частина студентів традиційно вважає, що основна функція книг – давати знання. Це мало б обнадіювати дослідників, бо, збагнувши істинне значення книг, сучасна молодь час від часу звертатиметься до них. Проте результати засвідчують протилежне, оскільки у відсотковому відношенні таких асоціацій менше чверті. І це незважаючи на те, що опитані є студентами, основний вид діяльності яких – навчання (а отже, й постійне "спілкування" з книгами, здобуття знань через них).

Наступна за частотою згадування категорія "Зовнішній вигляд та складові книги" (13,9%) вміщувала матеріальні характеристики книги ("велика старовинна", "потерта", "шкіра", "коричнева", "товста", "красива", "важка", "запах") та її елементи ("листки", "папір", "шрифт", "картинки (ілюстрації)" тощо). Як бачимо, частина опитаної молоді сприймає книгу лише як гарний, товстий чи то старовинний примірник певного кольору, який на дозвіллі можна погортати, подивитися картинку, у кращому разі – почитати зміст, анотацію.

Ще ряд опитаних називав поняття, віднесені нами до категорії "Типи книг і жанри творів" (13,4%). Це: "підручник", "енциклопедія", "буквар", "оповідання", "роман", "поезія (вірші)", "детективи", "казка" тощо. Серед жанрів найчастіше згадували оповідання, поезію та романи (зазначені у порядку спадання), що знову ж таки нами пояснюється невеликим обсягом творів (оповідання й вірші) та переважанням дівчат у вибірці (романи). Типи книг називалися різні, без переваги жодного. А такі необхідні, здавалося б, для опитаних підручники, енциклопедії та інші наукові книги згадувалися лише кілька разів.

Нарешті, до категорії "Текст і його складники" (13,2%) ми віднесли наступні поняття: "букви", "слова", "текст", "рядок", "глава", "посилання" і ін. Причому перші три зазначені асоціації зустрічалися найчастіше. Знову ж таки бачимо, що сприймання частиною опитаних книги є переважно образним і поверховим, властивим дітям. Вони бачать лише зовнішню картинку, не вчитуючись в особливості змісту книги.

Крім основних категорій, ми виокремили також менш значні у відсотковому відношенні. Це: "Автори" (4,9%), "Емоційні стани, пов'язані з книгою" (4,9%), "Читання і читачі" (4%), "Бібліотека" (2,8%), "Література" (2,3%), "Виробництво і поширення книг" (2,3%) та "Заняття, проведення часу" (1,1%). До першої з цих категорій ми віднесли асоціації: "автор", "письменники" (що згадувалися найчастіше), "поет" і прізвища конкретних літераторів. Оскільки ця категорія є малою у відсотковому відношенні, а прізвища митців звучали лише кілька разів, робимо висновок про байдужість опитаних студентів до конкретних книг або книг конкретних авторів і про їхню низьку читацьку культуру. Щодо емоційних станів, пов'язаних із книгою, то переважали позитивні ("інтерес", "інтересна", "радість",

"натхнення", "задоволення", "захоплення"). Категорія "Читання і читачі" складається зі слів-асоціацій "читання", "читати" і "читач" (зустрічається лише тричі), а категорія "Бібліотека" – зі слова "бібліотека". Отже, з процесом читання книги і необхідністю відвідувати бібліотеку пов'язує себе дуже мало студентів. Останнє пояснюється наявністю сучасних технічних засобів – Інтернету, принтера, ксерокса (навіщо витрачати час у бібліотеці і читати, якщо можна просто "скачати" матеріал і бездумно роздрукувати або відксерити часто навіть те, що не відповідає поставленому викладачем завданню?!). Категорія "література" складається із відповідного слова-асоціації, що є досить широким за змістом і вказує на абстрактні уявлення деяких опитаних про книгу. Окремі студенти звертають увагу не на саму книгу, її зміст, а на процес виготовлення і поширення книжкової продукції, свідченням чого є слова: "типографія", "друк", "друкарня", "видавництво", "книжковий магазин", "книжковий клуб". На нашу думку, це демонстрація володіння загальновідомою інформацією (про друк книги) і, можливо, показ місця придбання книг (членство у книжковому клубі, відвідання книжкового магазину тощо). Зрештою, зовсім мало опитаних вважає спілкування з книгою видом дозвілля ("улюблене заняття", "проведення часу", "дозвілля", "спосіб провести вільний час із користю для себе"), що вкотре підкреслює низький інтерес до читання у сучасних молодих людей.

Поняття "**читач**" поєднало такі основні чотири категорії (усього підібрано 387 слів-асоціацій): "Інтелектуальний і культурний розвиток", "Людина", "Книги та інші друковані видання", "Бібліотека".

Категорія "Інтелектуальний і культурний розвиток" (22,7%) містила асоціації, пов'язані з інтелектуальною сферою особистості, її культурою, ерудицією, інтересом до книг і т. ін. Прикладами, зокрема, є слова: "освічений", "розумний", "пізнання", "ерудована людина (особистість)", "інтелектуально розвинена людина", "всесторонній розвиток", "добре розвинена людина", "зацікавлена сприймати", "інтерес", "цікавий співрозмовник" тощо. Враховуючи вище зазначене, робимо висновки: частина опитаних погоджується з вагомою функцією читання: сприяти інтелектуальному і духовному розвитку особистості. Мабуть, так вважають студенти, головна мета яких отримати у ВНЗ знання. У решти, на жаль, свої пріоритети. Підтверджує це аналіз наступної категорії – "Людина" (21,7%). До неї увійшли асоціації, що позначають читача або просто людиною, або ж членом певної вікової, статевої чи соціальної групи: "людина (люди)", "дитина", "дорослий", "бабуся", "чоловік", "дівчина", "учень", "студент", "учитель", "критик", "дослідник", "споживач", "друзі", "я" і т. ін. Причому найчастіше читач уявляється якоюсь абстрактною особою. Цікаво, що самоідентифікація з читачем мала місце лише кілька разів і ще кілька – читачами виступали друзі опитаного. Це знову ж таки свідчить про відсутність у більшості опитаних інтересу до читання.

До категорії "Книги та інші друковані видання" (11,9%) увійшли відповідно слова-асоціації "книга (книги)" – вони переважали; "підручники", "журнали", "газети". Отже, ряд опитаних асоціює читача саме з книгою, причому невідомо якого автора і з якою назвою. Це саме стосується й інших періодичних видань.

Категорія "Бібліотека" (11,6%) включала асоціації, пов'язані з власне бібліотекою, її працівниками, структурними підрозділами. Це, наприклад: "бібліотека" (дане поняття переважало), "бібліотекар", "читальний зал", "абонемент у бібліотеці" тощо. Наявність таких уявлень цілком закономірна, зважаючи на основний вид діяльності опитаних. Щоправда, хотілося б згаданих асоціацій отримати значно більше, а не десятку частину від усіх. Крім того, є лише одна згадка про користувачів бібліотеки. А отже, напрошується висновок, що загалом бібліотека не сприймається як місце отримання інформації та знайомства з книгами. Сучасні студенти, мабуть, обирають сучасні технічні засоби – Інтернет, електронні та аудіокниги тощо.

Окремо хочеться згадати про деякі стереотипні асоціації з категорією "читач", такі як: окуляри, крісло-гойдалка, бабуся, літній чоловік тощо. Вони демонструють нам, що в уявленні опитаних читач – це особа переважно літнього віку, яка зручно примостилася з книгою у старечому кріслі біля каміна. І навіть якщо це молода людина, вона неодмінно носить окуляри. Прикро, адже виходить, що студенти практично не ідентифікують себе з читачами, натомість вважають читання або вчорашнім днем (воно властиве старшому поколінню), або ж прерогативою "ботаніків".

Поняття "**письменник**" включало п'ять основних категорій (усього підібрано 481 слово-асоціацію): "Особистісні риси письменника", "Творчість і творча особистість", "Продукти творчості, їхні види, жанри", "Матеріальні символи письменницької праці" і "Автори".

До категорії "Особистісні риси письменника" (15,6%) ми віднесли слова-асоціації, що характеризували особливості інтелектуальної та емоційно-вольової сфери ("розумний", "мудрий", "інтелект", "освічений", "багато думає", "геній", "талановита людина", "чутливий", "добрий", "мирний", "сміливий", "цинік", "цікавий співрозмовник", "посидючий", "неординарний", "романтик"). Як бачимо, частина опитаних у письменникові перш за все бачить звичайну людину, причому наділяє його переважно позитивними рисами.

Категорія "Творчість і творча особистість" (15,4%) увібрала в себе поняття, які описують творчий процес і, власне, людину, наділену творчими здібностями (творчість, фантазія, нова ідея, творча особистість, творець, креативний, художник, фантазер, відкривач нових світів). Це є цілком логічним, оскільки творчість і творчі здібності – неодмінний атрибут письменника.

Категорія "Продукти творчості, їхні види, жанри" (11,9%) поєднала такі асоціації, як: романи, вірші, детективи, фантастика, оповідання, книги, рукописи, енциклопедія тощо. Отже, для ряду респондентів письменник – це людина, яка написала конкретний твір, – тобто оцінюється не сам митець, не його творчий процес, а результат літературної творчості. Проте, і тут бачимо наслідок несформованої

естетичної свідомості та низького культурного рівня опитаних. Адже переважали абстрактні асоціації – книга (-ги), рукопис, твір, видання.

У деяких опитаних письменник асоціюється з матеріальними символами літературного процесу, як от: перо, чорнило, ручка, друкарська машинка, комп'ютер (ноутбук), папір, стіл, лампа і т.ін. Ці слова ми поєднали в категорію "Матеріальні символи письменницької праці" (11,9%). Мова тут іде, зокрема, про спосіб написання творів (від руки, за допомогою техніки), про папір для письма і предмети, необхідні для творчості. Цікаво, що у деякого з опитаних студентів спостерігаються стереотипні та дещо романтизовані уявлення про митця. Це – особа чоловічої статі, "бородатий дядько в окулярах", що користується пером, чорнилом, чорнильницею. Можливо також, що у цих досліджуваних письменник є пережитком минулого, адже перо і чорнильниця нині вже, мабуть, не використовуються.

Нарешті, дехто з респондентів вважає, що письменник – це передусім автор – абстрактний або ж конкретний. Такі уявлення нами були залучені до категорії "Автори" (10,2%). Назвемо приклади: "автор", "фантаст", "романіст", "поет"; конкретні автори – Пушкін, Лермонтов, Толстой, Достоевський, Гоголь, Булгаков, Шевченко, Леся Українка, Бродський тощо. До речі, серед конкретних авторів переважали класики, причому, на жаль, лише ті, вивчення творчості яких передбачене шкільною програмою.

Висновки. Опитана молодь має досить низький рівень читацької культури, дуже спрощене, стереотипізоване, розуміння літератури. Соціальні уявлення більшості студентів про літературу та її складові загалом абстрактні, дуже поверхові, позбавлені будь-якого конкретного змісту і нерідко образні (книга товста, коричнева, важка; книга має сторінки, букви, текст; письменник пише рукописи, твори; письменник асоціюється з ручкою, пером, чорнилом і т. ін.).

Багатьом сучасним студентам властивий низький інтерес до читання, адже замість конкретних прізвищ митців і творів називалися абстрактні поняття (автор, письменник, поет тощо), а серед згаданих прізвищ і книг переважали передбачені до вивчення шкільною програмою.

Поняття "література", "книга", "читач" частиною опитаних студентів традиційно пов'язуються із навчальною і науковою діяльністю, а книга постає джерелом отримання необхідної інформації. Однак, зважаючи, що навчання – це основний вид діяльності студентів, кількість таких асоціацій, з нашого погляду, замала. Викликає занепокоєння той факт, що в опитаних, за рідким винятком, відсутня самоідентифікація з читачами.

Перспективними напрямками подальших досліджень нам уявляються вивчення географічної та кроскультурної специфіки соціальних уявлень студентської молоді про літературу, а також дослідження уявлень інших груп молоді.

Використані джерела

1. Беляева Н. Е. Молодежь в информационном пространстве: чтение и цифровая среда (на примере сотрудничества Орловской области) / Н. Е. Беляева // Библиотечковедение. – 2009. – № 4. – С. 41-45.
2. Дроздова М. А. Особливості культурних установок студентів-психологів / М. А. Дроздова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. – 2005. – Вип. 31. – Том 1. – С.142-148.
3. Дубин Б. В. Чтение и общество в России 2000-х годов / Б. В. Дубин, Н. А. Зоркая // Социологические чтения. – 2009. – № 7. – С. 66-67.
4. Семенов В. Е. Искусство как межличностная коммуникация / В. Е. Семенов – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1995. – 200 с.

Drozдова М.

THE PSYCHOSEMANTIC PECULIARITIES OF STUDENTS' SOCIAL REPRESENTATIONS ON LITERATURE

This article is devoted to the study of youth's representations on literature. The structure of psychology students' social representations on the concepts of "literature", "book", "reader" and "writer" are determined with the help of the associative test. The achieved results have been explored through the procedure of content-analysis. It has been found that among student youth the literature is primarily associated with the concept "book". The latter, in turn, seems related to the knowledge, training, education and science. Associations on the reader are mainly related to intelligence and cultural identity. Finally, the writer is generally associated with intellectual, emotional and volitional traits. Surveyed youth has a fairly low level of reading culture, very simplistic, stereotyped, understanding of literature. The most students' representations on literature and its components are generally abstract, very superficial, without any specific content, and often figurative (a book is thick, brown, heavy, a book has pages, letters, text; a writer writes manuscripts, works, a writer is associated with a pen, ink, etc.). Many modern students are lowly interested in reading, because, instead of writers' individual names and works they have named abstract concepts (author, writer, poet, etc.) and the names and books from the school curriculum have been dominated. Among some of the surveyed students the concepts of "literature", "book", "reader" are traditionally associated with academic and research activities, and the book is presented as a source of getting necessary information. However, in our opinion, the number of such associations is not enough so far as studying is the main students' activity. The fact that the majority of surveyed students do not identify themselves with readers is worth studying.

Key words: social representations, literature, students.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2014